

Рецензія на книгу *Карл Барт: життя у конфлікті*

Karl Barth: A Life in Conflict. By Christiane Tietz. Translated by Victoria J. Barnett. Oxford: Oxford University Press, 2021, xx + 448 pp.; ISBN 978-0-19-885246-9 (hardcover); 28.72 USD.

Андрій ШИМАНОВИЧ

Український державний університет ім. Михайла Драгоманова, Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-3046-4645

Оригінальне німецькомовне видання біографії видатного швейцарського теолога Карла Барта авторства Крістіани Тіц побачило світ у 2019 році. Досліджувана в цій рецензії книга – англійський переклад праці Тіц, здійснений Вікторією Барнет і виданий в Оксфорді у 2021 році.

Передовсім слід звернути увагу на те, з якою ретельністю, навіть педантичністю авторка дослідила й відтворила генеалогічне дерево Бартової родини, де з-поміж низки строкатих історичних портретів впродовж попередніх двохсот років до народження Барта ми знаходимо чималу кількість професійних теологів та пасторів. Це дозволяє читачеві сформулювати уявлення про сімейні витоки майбутніх богословських поглядів видатного швейцарця. Найбільш ілюстративним унаочненням цієї тези є вислів Бартового діда по материнській лінії, який – цілком у дусі холістичної теології Барта – одного разу сказав своїй донці: «Анно, вчення Біблії та Церкви – це будинок, з якого не можна вибити жодної найменшої цеглини, інакше він увесь обвалиться» (6).

Не менш важливо й те, наскільки докладно авторка розкриває період навчання та формування первинної богословської ментальності досліджуваного теолога, оскільки це уможливорює формування у читача деталізованого уявлення про те інтелектуальне тло, яке визначило наступні тягlosti та розриви у богослов'ї Барта. Прискіпливе академічне око дослідниці не оминуло увагою вагомий вплив на молодого теолога з боку історико-доктринальних розвідок Адольфа фон Гарнака (25, 29–31), християнсько-кантіанської етики Вільгельма Германа (31, 35–36) та практичної публікаційної роботи Барта у газеті «Християнський світ» під керівництвом Мартіна Раде (37–41).

Часто дебатоване й донині вповні не з'ясоване питання щодо ступеня симпатії Барта до лівих політичних ідей в цілому та соціалізму зокрема. Безперечною історичною правдою є те, що існують певні підстави для незмінно асоційованого з Бартом титулу «червоний пастор» (розділ 4 має саме таку назву). Тіц згадує, як молодий і завзятий пастор Барт у 1911 р. занурився не лише у свої безпосередні парафіяльні обов'язки в м. Зафенвіль, але й долучився до Соціал-демократичної партії Швейцарії, солідаризуючись із семистами місцевими робітниками, що зазнавали неабияких утисків від власників підприємств (62–66). Але вирішальною і далекосяжною подією для Барта став розкол всередині очолюваної ним громади та цілком передбачуваний конфлікт із місцевою елітою, – це й стало причиною розчарування теолога у сповідуваних ним ідеях. Не меншою мірою до зміни світогляду молодого пастора спричинився й початок Першої світової війни, який переконав Барта, що соціалізм «був повністю від цього світу і не міг самотужки принести Царство Боже» (72). Аналізуючи перше видання революційної Бартової праці «Послання до Римлян», Тіц повертається до цієї теми й наново акцентує, що раннім Бартом держава і політика сприймалися як щось суто людське. На підтвердження цієї тези дослідниця наводить слова самого мислителя, де той стверджує: «Як битва за владу, уся політика... докорінно брудна» (89). 22–25 вересня 1919 р. на конференції в м. Тамбах (Тюрингія) Барт наголосив, що, попри розповсюджені уявлення, насправду «він не був ані батьком, ані чадом релігійного соціалізму» (91). І згодом, у 1956 р., в одній зі своїх лекцій Барт згадав про доглибну зміну у власному світогляді, яка сталася під час його рішучого розвороту від ліберальної та релігійно-соціальної теології у бік діалектичного богослов'я (205).

З одного боку, у листі до Карла Гарте від 27.01.1934 р. Барт зізнавався: «Політика для мене завжди була другорядною справою» (224). З іншого ж боку, він щиро вважав, що і теологія в цілому, і, «зокрема, богословські заяви за самою своєю природою мають опосередкований стосунок до внутрішніх та зовнішніх політичних рішень» (294). Розглядаючи перші післявоєнні роки (1945–46 рр.), авторка біографії ідентифікує тогочасного Барта як «прагматичного і скептичного стосовно ідеології» (315), – і це є достатньо справедливим судженням, з огляду на те, що згодом, у 1954 р., сам Барт вважав комуністів тими, «під чию владу ніхто з нас не хоче потрапити» (331). Зрештою, навіть виявивши важко приховану лояльність у ставленні до новоствореної 1949 р. Німецької Демократичної Республіки, вже через десять років Барт визнав, що насправді він помилився, бо не зумів усе відрефлексувати належним чином (328). Тож підсумуємо: наявність у раннього Барта симпатій до лівих ідей, як і прояви пізніших поодиноких рецидивів, не підлягають сумніву. Водночас не менш очевидним є і його тривалий, але планомірний відхід від соціалістичної ідейної програми після вкрай негативного досвіду соціально-релігійного експериментаторства у Зафенвілі.

Другу назву книги Крістіани Тіц («Життя у конфлікті») можна тлумачити двояко. Насамперед цілком правомірно припустити, що йдеться про опозиційність Барта стосовно панівних у перших десятиліттях ХХ ст. богословських підходів та

концепцій, до «епохи, в яку Бога і релігію почали розуміти культурно, інтерпретувати психологічно та інструменталізувати політично» (vii). Але в дослідженні також зроблено вагомий акцент на раніше не надто рельєфно висвітлених аспектах особистого життя швейцарського теолога, а саме, на тривалому напруженні й перманентному конфлікті з дружиною, Неллі Барт, через його близькі стосунки з секретаркою й помічницею Шарлоттою фон Кіршбаум (розділ 9). Тож, із поваги до намірів Крістіани Тіц, на цей контроверсійний аспект біографії знаного теолога не можна не звернути уваги і в цій рецензії.

Тема взаємин між Бартом та фон Кіршбаум є однією з найвиразніших, наскрізних наративних ліній книги. Попередні біографи не надто прагнули розкрити цю неприглядну тему. Натомість Тіц явно намагалася заповнити наявну лакуну й відкрито обговорити замовчуваний упродовж десятиліть скандальний лейтмотив особистого життя Барта. На сторінках своєї праці авторка обґрунтовано й небезпідставно стверджує, що вже при першій зустрічі Барт і його майбутня друга супутниця життя «закохалися» (154), і далі Тіц прямо називає фон Кіршбаум «коханкою» Барта (168). Також німецька науковиця докладно розповідає про 1933–34 роки як про піковий, кульмінаційний період тривалої сімейної кризи, коли Карл і Неллі Барт неодноразово всерйоз пропонували одне одному офіційно розлучитися через присутність у їхньому спільному домі Бартової помічниці (214–223). Але теолог «був переконаний, що це не могло просто бути справою диявола», і «навіть відчував, що якимсь чином у цій ситуації діяв Бог, сподівався, що Бог спрямує їх на правильний шлях» (222). Сам Барт вважав, що за фасадом цієї гіркої сімейної кризи причаїлася й неабияка користь: він визнавав, що для нього такі болісні стосунки були й чинником смирення, позаяк вони парадоксальним чином були і благословенням, і Божим судом, не дозволяючи йому перетворитися на жорсткого, надміру ригористичного та нечутливого легаліста (223).

Розвідка Тіц не свідчить про її прагнення чи то скандалізувати, заплямувати постать Барта, чи то, навпаки, здійснити спробу апології його «людської, надто людської» слабкості. Розкриваючи цю «вибухонебезпечну» підтему, науковиця демонструє виважену вибірковість у висвітленні тих чи тих епізодів, коректність формулювань, поміркованість у висновках і, головне, відсутність радикального засудження. Вочевидь, розкриття подібних речей потребує філігранної літературної майстерності, чутливості до людської слабкості на тлі усвідомлення власної недосконалості, а також елементарної людяності. Тіц не маскує проблему, але й не смакує її; вона не дозволяє собі надто нав'язливо увиразнювати те, що спричиняло важкий дискомфорт та інтоксикувало життя Бартової родини, хоча Шарлотта фон Кіршбаум справді є однією з ключових постатей у наративі Тіц, як це було і в житті Барта. З обережністю й делікатністю варто було б зауважити, що інформація на кшталт цієї навряд чи повинна призводити до колапсу у вірі чи до відмови від богословських поглядів з боку тих, для кого спадщина Барта має особливе значення. Але, тією самою мірою, розкрита у книзі правда приватного життя

Барта не може слугувати й чинником для узаконення схожої моделі поведінки в особистому житті симпатизантів швейцарського мислителя.

Як відомо, Барт мав прекрасне почуття гумору, але складний, подеколи вибуховий характер. Цей аспект його непростої особистості також опинився у фокусі уваги авторки біографії. Вона неодноразово розповідає про конфлікт видатного викладача із керівництвом факультету у Гетінгені (108, 110–112), про гостру критику Барта, на яку нерідко наражалися студентські презентації на семінарах, що призводило до сліз в аудиторії та нарікань з боку батьків (163), а також про безліч інших епізодів, де геніальність теолога поєднувалася із прикрою емоційною нестриманістю.

Об'ємний розділ 10 містить оповідь про 1930–35 роки – період Бартового викладання у м. Бонн («найбільш жваві й насичені часи» (199)), а також стислі відомості про його товаришування із Д. Бонхефером (199–200) та палку захопленість Барта класичним онтологічним доказом Божого буття св. Ансельма Кентерберійського (203–204), коли теолог пристав до думки, що «богословське знання виникає з питання про істину, яке завжди вже позитивно вирішене у Бозі» (204). У цей період Барт активно застосовував концепт *аналогії*, наголошуючи на недосконалості людського розуму та обмеженості людської мови для повноцінного свідчення про Бога. На думку Тіц, занурення у філософію Ансельма і поступове зміцнення у христоцентричній зосередженості парадоксально привели Барта не до звуженого світогляду, а до «відкритості у ставленні до світу навколо, до загальної інтелектуальної історії, до мудрості класичної античності та літератури» (204). Також у цьому розділі наведені свідчення про перші конфлікти Барта з німецькими націонал-соціалістами (206–209), розкрита історія його переривчастої сорокарічної дружби (з радикальною незгодою у богословських питаннях) з Емілем Брунером (226–229), Рудольфом Бультманом (229–230) та Фрідріхом Гогартеном (230–231).

Певна річ, послідовний сповідницький антигітлеризм Барта посів одне з чільних тематичних місць на сторінках розглядуваної біографії. Тіц послідовно й цілком вичерпно зображує поступове розгортання нацистського проекту (211–214) та історію створення Барменської декларації 1934 р. як потужного антинацистського маніфесту від найвідданіших християн Німеччини (231–239). На думку Барта, німецький націоналізм, що невпинно набирав обертів та полонив уми німців, був перверзивним політичним явищем, позаяк він «унеможлиблював вільне життя і послання церкви» (280). Тимчасом Церква повинна була свідчити про катастрофічність наявного стану справ, здійснюючи в суспільстві «пророче служіння вартового» (325). Тіц наводить наступні пасіонарні слова теолога: «Сьогодні тоталітарна держава постала на сцені не як ідея, а як ефективна сила, і я не можу зрозуміти, як хтось може сказати щось окрім “Ні!” – уголос або тихо – стосовно цього явища» (281).

Також недругорядним є богословський аспект політичних поглядів Барта. Окрім усього іншого, сукупність Бартових переконань щодо довколишньої політичної реальності унаочнила помилковість лютеранського розсічення цілісної Божої

реальності на дві окремі царини – Царство Боже та царство земної держави, що, на думку теолога, і стало одним із найвагомійших легітимаційних факторів для режиму Гітлера. Для Барта земні свободи і права громадянина були вкорінені у звільненні й виправданні людини, що було здійснено Ісусом Христом. Водночас не йдеться ані про обожнення земного життя, ані про профанацію небесного громадянства, натомість невикривлена візія ієрархії всередині *єдиного й цілісного* Божого світу – те, що має бути притаманне справжньому християнському світобаченню, яке не зазнало ідеологічної корозії. Програмними словами Барта в цьому контексті слід вважати наступний вислів: «Після того, як Бог став людиною, людина стала мірою всіх речей» (322). Але позиція лояльних до Гітлера «німецьких християн» упродовж років залишалася непохитною: «Будь-яке транснаціональне або інтернаціональне церковне тіло... є політичним виродженням християнства. Істинна християнська віра плідно розвивається лише в межах даних у творінні порядків» (286).

Непримиренна позиція Барта щодо будь-яких форм тоталітаризму оприянювала себе не лише у статтях, публічних маніфестах, палких церковних проповідях чи конференційних доповідях. Її доказом стали й Бартова підтримка чехів після анексії німцями Судетської області у 1938 р. та дружнє листування із чеським теологом Йозефом Л. Громадкою (277–280), піклування про біженців з нацистської Німеччини (283–285), підбадьорливі звернення, лекції та листування із британськими, норвезькими та деякими німецькими християнами в розпалі Другої світової війни (297–299), подорож у комуністичну післявоєнну Угорщину в 1948 р. (324–326) тощо.

Восени 1945 р. Барт був шокований неприхованим небажанням німецьких християн, пасторів визнати свою провину за недостатній спротив, слабкість віри, брак мужності та кваліть у молитві. Фахівець із систематичної теології Гельмут Тіліке став рупором людей із подібними настроями: виявляється, вони не мали жодної потреби у прощенні. До того ж, подекуди навіть лунали псевдогероїчні фрази на кшталт «ми дивились в очі сатані» (316). На думку таких людей, лише незалежні від них причини – приниження Версальським договором, наступні загальнонаціональні злидні та педальований політиками ресентимент – створили умови для радикального нацистського реваншу (317–318). Звісно, для Барта таке самовиправдання було несосвітньою вигадкою й обурливою безвідповідальністю. Якщо ж спробувати дещо актуалізувати цю тему і перекинути місток до нашого сьогодення, то слід зазначити наступне. Нам, українцям, не обов'язково сьогодні всім мати пророче покликання або бути проникливими політичними аналітиками зі стратегічною візією, аби передбачити, що після проходження нинішньої кривавої долини скорбот російсько-української війни багатостраждальні мешканці України почують абсолютно таку ж самовиправдальну риторіку з боку багатьох наших північно-східних сусідів, тільки на основі дещо відмінного історичного базису. Неодмінно будуть згадані приниження розпадом СРСР, програв у «холодній війні», всеохопний і нищівний соціально-фінансовий колапс 1990-х і т. ін.

Останню сотню сторінок своєї праці Тіц присвятила огляду питань щодо Бартової екуменічної активності (336–340), поглядам теолога на перші прояви жіночої емансипації у протестантських церквах (337–338), його досвіду спілкування з Гансом Урсом фон Бальтазаром (338–339), Гансом Кюнгом (339–340), Карлом Ясперсом (341) та іншими знаковими тогочасними мислителями. Ці короткі життєві нариси змальовують перед читачами образ людини, яка з віком вочевидь невпинно згасає фізично, але в жодному разі не втрачає цікавості та смаку до богослов'я – великої й негасимої пристрасті всього свого життя.

Тепер декілька слів про прикрий недолік книги. Авторка розвідки приділяє достатньо уваги періоду розробки Бартом діалектичного богослов'я (134–136), а в розділі 13 їй вдається стисло і вичерпно відтворити всю тематичну лінію мону-ментальної «Церковної догматики». Але напрочуд дивним видається той факт, що фахівчиня щонайвищого рівня лише один раз – чи й не випадково, дотично – згадала таке надважливе для всього Бартового богослов'я поняття, як *неоортодоксія* (386). Навіть звернення до Показчика не надає читачеві шансу знайти цей термін. Важко повірити в те, що це випадковість. Гіпотетично можна припустити, що такий підхід відображає богословські переконання самої Тіц щодо важливості цього поняття або ж її сумніви стосовно коректності відповідного слововжитку. Але в такому разі не зайвим було б розкрити свої погляди на це питання на сторінках книги. Утім, ця досить дивна прикрість – єдина, і вона аж ніяк не затьмарює значущості й не применшує цінності цього прекрасного біографічного полотна.

Насамкінець варто зазначити, що «зрозумілість» книги не приноситься в жертву вимогам високої академічності, а доволі значна кількість посилань не змушує читача «продиратися» крізь текст. Тому можна упевнено стверджувати, що Крістіана Тіц спромоглася органічно подолати споконвічну проблему всіх авторів щодо діалектичного напруження між науковістю та читабельністю тексту. До того ж, нюансованість оповіді уможливило детальний і водночас панорамний огляд читачем непересічного життя видатного мислителя, а самобутність мови дослідниці, що проглядається навіть крізь англійський переклад, віддає належне унікальності розглядуваної постаті Барта. Тож автор цієї рецензії беззастережно радить до прочитання книгу німецької науковиці не лише відкритим або латентним бартіанцям і бартознавцям будь-якої ідейної спрямованості чи то конфесійної приналежності, а й усім тим, хто не байдужий до найкращих зразків теології попереднього століття. Ба більше, рецензент висловлює сподівання і навіть упевненість у тому, що досліджена ним праця Крістіани Тіц невдовзі – і надовго – стане еталоном, класичним зразком для викладу біографії найвидатнішого теолога ХХ ст. Карла Барта, на який повинні будуть взоруватися всі молоді й допитливі теологи, котрі матимуть амбіції здійснювати власні розвідки у відповідній царині.

Andrii SHYMANOVYCH

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3046-4645

Надійшла до редакції / Received 15.09.2023

Прийнята до публікації / Accepted 12.10.2023